

Boven: Sawa's - natte rijstvelden - op Bali in 1947. Rechts: Nederlandse soldaten van het Regiment Stoottroepen in Denpasar op Bali.

Een vuil oorlogje op Bali

Nederlands-Indië Nederlandse gezagsdragers runden Bali na de oorlog als hun particuliere koninkrijkje. Een vernietigend officieel rapport over corruptie en intimidatie werd weggewerkt. Net als de man die het schreef, blijkt uit recent ontdekte documenten.

Door **Anne-Lot Hoek**

14 maart 1948. Het is bijna middernacht als de handgranaat naar binnen vliegt. Theo van Meerwijk, hoofd van de militaire politie op Bali, springt in een reflex op vanachter zijn bureau en duikt naar buiten. Als hij even later asgrauw en trillend op zijn benen naar het gat in de cementen vloer staart, dat de granaat heeft geslagen, rinkelde zijn telefoon. Kapitein Treffers, hoofd van de militaire inlichtingendienst (MID) op Bali, wil weten „wat er in godsnaam is gebeurd”. Tien minuten later verschijnt Treffers in persoon met vier man, en arresteert Van Meerwijk. De 31-jarige sergeant-majoor „stond verward in zijn onderkleding met een pistool in zijn hand”, zou Treffers later verklaren. „Aangezien hij nog wel eens met zijn dronken kop een vuurwapen had afgeschoten, meende ik dat hij vast weer een rare streek had uitgehaald.” Mogelijk heeft Van Meerwijk „zelf een hand in de kwestie” gehad, aldus Treffers.

Van Meerwijk wordt vastgezet. De psychiater die hem tijdens zijn zestien dagen cel onderzoek constateert een ‘paranoïde psychose’. „Patiënt denkt dat ieder zich tegen hem samenspant.”

Niet lang na de aanslag stuurt generaal Spoor, commandant van de 140.000 Nederlandse militairen in Nederlands-Indië, een officier van Batavia naar Bali. Hij moet grondig onderzoek doen naar vermeende ‘wantoestanden’, waarover Van Meerwijk inmiddels heeft gerapporteerd. Het onderzoek begint in oktober 1948 en zou tot eind december duren. Het dossier - getuigenverhoren, verklaringen en het proces-

verbaal dat het eindverslag vormt - leest als een duistere thriller. Het maakt aannemelijk dat de militaire en burgerlijke autoriteiten op Bali corruptie, diefstal en handel in gestolen goederen mogelijk maakten en toedekten. En ook dat Treffers' militaire inlichtingendienst op grote schaal gevangenen martelde.

Toch volgde geen enkele maatregel tegen het militair-civiele establishment op Bali. De officier die het onderzoek verrichtte en het proces-verbaal schreef, werd op een zijspoor gerangeerd. Een jaar later, in 1949, zou Nederland de Indonesische onafhankelijkheid erkennen. Het omvangrijke dossier vol onverklikkelijks uit de jaren daarvoor verdween - letterlijk - in een la bij Defensie. Sinds 2006 lag het onopgemerkt in het Nationaal Archief in Den Haag.

Eerdere onderzoeken richtten zich op zogenoemde ‘geweldsexcessen’ in Indonesië. Dit dossier laat juist goed zien - en dat is nog lang niet door historici uitgezocht - hoe geweld en intimidatie het karakter van het koloniale systeem kenmerkten.

In maart 1946 landden zo'n tweeduizend Nederlandse militairen van het KNIL (Koninklijk Nederlands-Indisch Leger) met Britse landingsvaartuigen op Bali. Met een ceremonie waarbij Japanse officieren hun samoeraizwaarden inleverden, namen de Nederlanders het gezag na drieënhalf jaar Japanse bezetting terug. Op veel verzet van de hindoeïstische bevolking werd niet gerekend, maar toch ontbrandde ook op Bali al snel de onafhankelijkheidsstrijd, waarbij Nederlandse militairen het vrijheidsstreven met veel geweld de kop in probeerden te drukken. »

FOTO'S: SPAARNESTADEN/NININ

Oorlog

Op 11 november 1938 was ik als jongetje van elf met mijn vader en moeder in Londen. We stonden in Whitehall in een grote menigte bij de Cenotaph, het monument voor de gevallen en in de Eerste Wereldoorlog. Plotseiling werd het volkomen stil en toen begon in de buurt een klok te slaan. Helderse slagen waardoor je pas echt kon horen hoe stil het was. Die duizenden mensen waren bij elkaar gekomen om op een gegeven tijdstip hun mond te houden om de doden te eren. Tien miljoen. Als je daaraan zou kunnen denken - het is onvatbaar voor de menselijke geest - zou je misschien voorgoed je mond houden. Maar dit was een plichtigheid. Daar gelden andere regels.

In december 1937 heeft Menno ter Braak over de herdenking van de Wapenstilstand een stukje geschreven, onder de titel - een krantenkop - 'Man Rushes Towards King at Cenotaph Service' (*Verzameld werk, Deel 4*, pagina 646). Terwijl de ceremonie aan de gang is, maakt zich uit de menigte een man los. Hij rent in de richting van de koning terwijl hij schreeuwt: „Al die schijnheiligheid! Jullie zijn welbewust de volgende oorlog aan het voorbereiden!” Ja, wat gebeurt er dan? Hij wordt meteen besprongen door de mannen die voor de veiligheid zorgen en wordt afgevoerd. Het blijkt Stanley Storey te zijn, iemand die niet helemaal goed bij zijn hoofd is, een maand tevoren ontsnapt uit een krankzinnigengesticht. Dat wekt grote opluchting: een gek heeft het gedaan.

Ter Braak trekt partij voor de ordeverstoorder. Zo gek zal die man trouwens niet geweest zijn, politiek gesproken. De Spaanse Burgeroorlog was sinds 1936 aan de gang, Mussolini was Abessinïë aan het veroveren, bij ons kreeg Mussert een steeds grotere mond, in heel Europa was het nationaal-socialisme of het fascisme in opmars, terwijl de Eerste Wereldoorlog in het collectief geheugen voorleefde. Zo'n wonder was het niet dat in Londen op 11 november iemand met een politieke boodschap de orde verstoord. *Wat gebeurt daar?*, vroeg Ter Braak zich gecursieerd af. En hij eindigt zijn stukje met deze zin: „Gebeurde zoals niet op Golgotha?” Toen in mei 1940 de Duitsers binnenvielen heeft hij zelfmoord gepleegd.

Misschien begint de vierjarige moordpartij van WO I nu tot ons door te dringen.

Tussen allerlei andere plichtigheden en herdenkingen door zijn we nu ook weer even bezig met de Eerste Wereldoorlog. Hoe komt dat? Nederland is er keurig aan ontsnapt. Misschien begint de onontkoombare massaliteit van die vierjarige moordpartij nu tot ons door te dringen. Ik weet het niet. Mij is het altijd een raadsel van de duisterste orde geweest.

Voor de Tweede Wereldoorlog gingen mijn vader en moeder en ik in de zomervakantie naar Knokke Le Zoute. Daar stond aan het einde van de boulevard wat er was overgebleven van de Batterie Wilhelm II. Twee enorme roestige stukken kustgeschut. Eerlijk gezegd, ik bewonderde die constructies, ik had erbij willen zijn als ze werden afgevuurd. In Noord-Frankrijk bij Péronne staat het Mémorial de la Grande Guerre, een museum waar de oorlog op zijn allergegrondigst is aangepakt, met statistieken, sociologische verklaringen en natuurlijk de beelden en de voorwerpen. Er hoort ook een vliegveldje bij. Daar kun je opstijgen in een klein vliegtuigje dat met een deskundige piloot een rondvlucht over een paar slagvelden maakt. De piloot wijst je aan waar de loopgraven waren. De sporen, of de afdrukken zijn nog zichtbaar. En dan kan ik me een redelijke voorstelling maken van wat zich daar toen heeft afgespeeld. Mijn opa en oma van moederskant waren geabonneerd op het weekblad *De Prins der Geïllustreerde bladen*. De ingebonden jaargangen 1914 tot 1919 heb ik in de jaren dertig geërfd. Als ik mazelen of rode hooft had, kreeg ik een deel van *De Prins* en dan ging ik de oorlog bestuderen. Loopgraven, gesneuvelden, geweldige kanonnen, Dikke Bertha's, de oorlog kende voor mij geen geheimen. En ten slotte: in deze oorlog was mijn vader officier bij de Koninklijke Marine. Zijn werk was het demonteren van aangespoelde zeemijnen. Gevaarlijk werk. Met een paar van zijn collega's is hij slecht afgelopen. Je kon ze met een lepelkje van het strand scheppen, vertelde mijn moeder. Mijn vader heeft daar geen fouten gemaakt. Vandaar dat u dit leest.

S. Montag

» Zoals elders was ook op Bali een klein contingent van het Korps Militaire Politie/Koninklijke Marechaussee aanwezig, herkenbaar aan de witte helm, bekend als de 'kalkemmer'. Hun taak was het opsporen van kleinere en grotere strafbare feiten onder militairen, van diefstal tot desertie. Sergeant-majoor Theodorus van Meerwijk, een Amsterdamse oorlogsvrijwilliger en betrokken bij het verzet, was sinds 1947 MP-commandant in Denpasar.

Schot in de lucht

Een maand na de aanslag schrijft Van Meerwijk zijn hoogste chef, de commandant van het MP-korps in Batavia, dat Nederlandse gezagsdragers op Bali en het naburige eiland Lombok zich inlaten met zwarthandel, afpersing en smokkel. En dat hij bij zijn onderzoek wordt tegengewerkt door het troepencommando. „Er werd daar vanuit gegaan dat het KNIL 300 jaar geen MP gekend had, en het nu ook niet nodig was.”

Als Van Meerwijk twee MP's naar Singaradja (in het noorden van Bali) stuurt om betrouwbare tips over corruptie na te trekken, wordt het duo door de troepencommandant op Bali, majoor König, teruggeroepen. Een collega waarschuwt hem daarop voorzichtig te zijn; anders kon het wel eens „verkeerd” met hem aflopen.

Van Meerwijk krijgt inlichtingen dat ook op Lombok staatsgeld wordt verduisterd en fraude gepleegd. Maar de auditur militair - officier van justitie voor de kriegsraad op Bali - laat hem weten geen onderzoek in te stellen, omdat anders „heel Lombok en half Bali in de rechten zou worden betrokken en deze zaak zich niet alleen uitslokte tot het mindere personeel”.

Met lede ogen ziet Van Meerwijk aan hoe troepencommandant König bevoegdheden van zijn mensen inperkt. Of ze worden overgeplaatst. Bij zijn directe chef, die op Celebes kantoor houdt, krijgt hij geen gehoor. „Door al deze tegenwerking werd ik zenuwachtig”, zal hij later verklaren. Dan raakte hij „wel eens dronken of loste in een driftbus een schot in de lucht”.

Vlak voor het handgranaatincident kreeg Van Meerwijk ook nog een zedenzaak aan zijn broek. Hij werd ervan beschuldigd een vrouw uit Siam [het huidige Thailand] te hebben verkracht. Daar blijkt - na onderzoek - geen grond voor te bestaan. Het verbaast hem dat die zaak werd opgeblazen. Want volgens Van Meerwijk was het juist de MID die zich schuldig maakte aan geweld. Gevangenen worden tijdens verhoren mishandeld: elektrificeren, branden met kruistaaftjes, gebogen over een kookplaat waardoor de geslachtsdelen schroeien” en ook worden „tijdens acties gemaakte gevangenen met gespleten bamboe op hun rug afgeranseld in het bijzijn van officieren”.

Dwarskijker

In Batavia wordt Van Meerwijks noodkreet gegrond bevonden. Als in Surabaya, waar hij inmiddels naartoe is overgebracht, door twee artsen wordt vastgesteld dat er aan zijn geestelijke toestand niets mankeert, is de maat voor Batavia vol. „Men probeerde Van Meerwijk als dwarskijker weg te krijgen”, noteert de commandant van het MP-korps. Generaal Spoor stemt in met een onderzoek.

Op 9 oktober 1948 landt kapitein Sjoert Kuikenga op het vliegveld van Denpasar. De 35-jarige Amsterdamer is sinds 1935 als beroepsmilitair in Nederlands-Indië, waar hij trouwde met de Nederlands-Indische Alma de Lang. Na de Japanse inval in 1942 was hij als kriegsgevangene geïnterneerd in verschillende kampen op Java. Het kost geen moeite om de boomlange Kuikenga - hij was bijna twee meter - op foto's uit die tijd te herkennen, marcherend aan het hoofd van een troep witgehelmd MP's. Direct na de bevrijding werd hij weer onder de wapenen geroept, en eind 1946 overgeplaatst naar de militaire politie.

In Denpasar neemt Kuikenga zijn intrek in het koloniale Bali Hotel. Daar ontmoet hij zijn assistent, sergeant William Wijnhamer. De komende drie maanden, tot 20 december 1948, zullen zij tientallen betrokkenen horen in verschillende zaken. Wijnhamer ontfermt zich over het vermoedelijk grootste dossier: de smokkelhandel en corruptie in Singaradja. Kuikenga houdt zich bezig met verhoren in Denpasar en zaken als verduistering van legermateriaal.

Uit zijn dienstverslagen aan Batavia wordt duidelijk dat hij en zijn assistent in een intimiderend spiegelpaleis zijn beland. Zo meldt Kuikenga dat „de gekste en meest luttele gevallen” op Lombok zeer nauwkeurig werden uitgezocht, terwijl zaken van meerdere betekenis „ogen-

Er komt geen onderzoek. Anders wordt half Bali in de rechten betrokken en deze zaak beperkt zich niet tot het mindere personeel

J. Kruythof, officier van justitie op Bali

Kapitein Sjoert Kuikenga aan het hoofd van een groep MP's (ongedateerd).

Kapitein Sjoert Kuikenga van de militaire politie, met zijn dochter, Wieneke Stolz. Bij terugkeer in Nederland in 1949 bleek hij gedegradeerd te zijn tot luitenant.

schijnlijk geheel in de doofpot zijn gestopt”.

Overal waar Kuikenga en zijn assistent gaan, worden ze geschaduwd, schrijft hij naar zijn baas. Veel betrokkenen zwijgen uit angst voor het hoofd van de MID, kapitein Treffers. Voor en nadat ze bij Kuikenga verschijnen, moeten ze bij Treffers komen. Het blijft niet bij intimidatie. Op het MID-kantoor in Singaradja wordt iemand doodziek na het drinken van een kop koffie op Wijnhamers kamer. Kuikenga aan Batavia: „Vermoedelijke poging tot vergiftiging van Wijnhamer. Wordt nader onderzocht.”

Toen rechter F. Vermeulen begin 1948 op Bali arriveerde, kreeg hij „al zo'n gevoel van geheimzinnigheid over zich”, zegt hij. De president van de kriegsraad in Denpasar is als een van de weinigen zeer open tegen Kuikenga en is niet verbaasd over diens observaties. Ambtenaren probeerden invloed op zijn vonnissen uit te oefenen, de MP werd belemmerd in het uitvoeren van haar taak en de Staatspolitie (lokale politie) in Singaradja was corrupt. „Ernstige feiten” konden zo ongestraft gepleegd worden, en de MID van Treffers zat daarbij „overal met zijn neus in en maakt het vaak te bont”, aldus Vermeulen.

Een voorbeeld is een zedenzaak waarbij zeven minderjarige Balinese meisjes - verdacht van betrokkenheid bij het verzet - aangifte deden van verkrachting door Nederlandse militairen tijdens hun verhoor. Treffers had de zaak aan de MP moeten overdragen voor een officieel politie-onderzoek, maar loste het zelf op door de verdachten een paar weken vast te zetten. Vermeulen lijkt wel begrip te hebben voor justitie, die zaken waarin Nederlandse militairen betrokken waren, leek te zijn „vergeten”. Het verzet beging zoveel misdaden - vooral tegen pro-Hollandse Balinezen dat justitie „minder ernstige feiten” uit tijdgebrek terzijde schoof.

Ook was het onmogelijk burgerverdachten zoals politiebeambten „knijp” te zetten: de gevangenen waren overvol. Om die reden was bijvoorbeeld een zaak met 96 verdachte verzetsstrijders in slechts vijf dagen met vele doodstraffen afgedaan, waarbij de beklagden - „vreemd” genoeg, aldus Vermeulen - niet door een verdiger waren bijgestaan.

Koninkrijkje

Intussen ontdekt Kuikenga's assistent Wijnhamer dat sergeant Van Eyden, afdelingschef van de inlichtingendienst in Singaradja, méér doet dan spionnen en een smokkelaars vangen. Hij profiteert ook zelf van de smokkel. Hij is de spin in een web van Chinese handelaren, Balinezen en corrupte politie- en douanebeambten. Volgens verschillende getuigen zou Van Eyden Noord-Bali als zijn particuliere koninkrijkje bestieren. In beslag genomen goederen, zoals koffie en suiker, werden met grote winst doorverkocht. Zowel binnen als buiten Bali. Inspecteurs van de Staatspolitie kochten koffie, kippen, varkens en eieren voor bodemprijzen op, en verkochten ze buiten Bali, waarbij Nederlandse ambtenaren een oogje toe zouden knijpen. Daarnaast getuigden meerdere onderofficieren over sabotage: wapens en munitie werden, als het uitkwam, tegen betaling „uitgeleend” aan Indonesische verzetsstrijders. Volgens een verhoorde luitenant wist „praktisch iedere ingezetene” dat er „ongelofelijk veel gesmokkeld werd” en waren de politie en de legerleiding daar ook van op de hoogte. Ook Treffers, zijn directe superieur, wist dat „Van Eyden weleens iets te ver ging”, maar „door de (moeilijke) politieke omstandigheden” was een sterke man als Van Eyden daar nu eenmaal nodig.

Van Eyden moet zich onkwetsbaar hebben gevoeld. Op borrels en partijen gaf hij graag hoog op van zijn vergaarde rijkdom. Toch leek het bijna niemand te interesseren hoe hij daaraan gekomen was. Het moet hard zijn aangekomen toen een nieuw aangestelde officier de sergeant zijn macht uiteindelijk ontnam en de opdracht gaf dat Van Eyden naar Nederland terug moest. Een dag na die aanzegging sneuvelde de betreffende officier echter onder vreemde omstandigheden.

Kat-en-muisspel

Om de zaak rond te krijgen moeten Kuikenga en Wijnhamer ook 'burgers', zoals ambtenaren en politie kunnen verhoren. Maar daar loopt het onderzoek vast, want resident Boon, de hoogste civiele bestuurder op Bali en Lombok, ziet dat niet zitten. Na een kat-en-muisspel tussen Boon en Kuikenga en een aarzelend hoofd van justitie in Batavia die geen verantwoordelijkheid durft te nemen, wordt officier van justitie J. Kruythof met de kwestie opgezadeld. Die besluit ten slotte: geen toestemming.

Tegelijkertijd probeert de resident Kuikenga via Batavia het werk onmogelijk te maken. In een rechtstreeks aan generaal Spoor gerichte brief maakt Boon ernstige bezwaren tegen het onderzoek. „Het is absoluut ontoelaatbaar op grond van allerlei losse geruchten actie te nemen en in het wilde weg personen te horen”, aldus Boon. Het optreden van Kuikenga zou kunnen leiden tot „verwarring en versterking van lopende politieonderzoeken en het in de wereld helpen van gevaarlijke geruchten die tot gezags-ondermijning leiden”, waarbij de resident zich zorgen maakte over „diverse te goeder naam en faam bekend staande personen” die „een corrupte rol wordt toebedeeld”.

Hoewel Kuikenga de betrokkenheid van het militair-civiele establishment niet hard krijgt, schrijft hij na drie maanden onderzoek een proces-verbaal. Uit zijn 36 pagina's komt het beeld naar voren van een legerleiding die eigen regels hanteert en onvoldoende toezicht heeft op de troepen „waardoor het mogelijk werd dat goederen uit legerdumps konden worden gehaald, dat personeel deelnam aan smokkelhandel, verduistering van distributiegoederen, het buiten soldij ontvangen van andere inkomsten, het verkopen van staatsgoederen en het verrichten van diensten niet behorende tot hun functie”.

De inlichtingendienst was daarbij oppermachtig omdat troepencommandant König „de MID als zijn politieapparaat” beschouwde terwijl de MP van zowel König als Treffers weinig medewerking kreeg in het uitoefenen van haar taak. Ook concludeert Kuikenga dat ambtenaren betrokken zijn bij zwarthandel op Lombok en acht hij het horen van burgers „dringend noodzakelijk” om de zaak in Singaradja rond te krijgen.

Geheime brief

Op 20 december 1948 vliegen Kuikenga en zijn assistent terug naar Batavia. Hoe het afloopt, wordt niet duidelijk uit het opmerkelijke dossier dat Defensie in 2006 aan het Nationaal Archief overdroeg en dat sindsdien openbaar is. Een jaar later maakt Kruythof korte metten met Kuikenga's bevindingen. In een geheime brief aan justitie in Batavia meldt hij dat Kuikenga zich had gebaseerd op het rapport van een „overspannen sergeant-majoor, die in een zedenzaak verwickeld was” en zich kennelijk uit „eigen moeilijkheden poogde te redden” - de zaak-Van Meerwijk en de handgranaat.

Als het echt zo'n bende op Bali en Lombok zou zijn geweest, dan hadden Kuikenga en Wijnhamer „toch stellig een massa belangrijke en concrete feiten” moeten ontdekken, schrijft Kruythof. Van de ontmaskering van „een groots schandaal” was dan ook volstrekt geen sprake. Sterker nog: de koffiesmokkel - een verwijzing naar de Singaradja-zaak die aan de Staatspolitie was overgedragen - was inmiddels volledig bevestigd. Er waren „tweehonderd getuigen gehoord” en „van enige medeplichtigheid van militairen en politie was niets gebleken”, aldus Kruythof. „Alleen tegen een kamponghoofd is naar ik meen een zaak aanhangig gemaakt.”

Wie het hardst naar Batavia schreeuwde, werd blijkaar het best gehoord, want het onderzoek naar de 'wantoestanden' van Kuikenga leidde niet tot een grootscheepse schoonmaak onder de autoriteiten op Bali en Lombok. Inmiddels was het ook al 1949, generaal Spoor was overleden en eind dat jaar erkende Nederland de onafhankelijkheid van Indonesië. Terwijl op Bali hard werd afgerekend met mensen die als spion of tolk met de Nederlanders hadden gecollaboreerd, werden de meeste KNIL-militairen naar Nederland gerepatriëerd. Hoe kon dit onderzoek zolang onder het stof verdwijnen? „Het was een wilde tijd”, reflecteert een verhoorde luitenant op de chaotische toestanden na de landing op Bali. De aandacht lag bij de bestrijding van het verzet, niet bij de interne aangelegenheden van het leger zelf. Veel ondervraagde militairen vonden dat toen logisch, dat hoort nu eenmaal bij een oorlog. Maar bijna zeventig jaar later is dat een dun excuus om ons te blijven richten op 'ontsporingen van geweld' in plaats van het gewelddadige karakter en de onderdrukking die inherent waren aan onze vuile oorlog.

Historica Anne-Lot Hoek werkt aan een boek over de dekolonisatie van Bali, dat zowel de Nederlandse als Balinese perspectieven behandelt. Zij publiceerde eerder over geweldsexcessen op Bali in de jaren 1946-1949.

Dit artikel is tot stand gekomen met steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten (www.fondsbijp.nl) en het Lira Auteursfonds.

Kapitein Kuikenga

FOTO ARCHIEF W. STOLP

FOTO ARCHIEF W. STOLP